

*Н. В. Толстих,
канд. соціол. наук*

*Natalia V. Tolstykh,
Ph. D. in Sociology*

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЖИТТЯ В ОЦІНКАХ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

The article presents the results of sociological analysis devoted to the evaluation of income level complying with the living wage by Ukrainian population, poverty limits and incomings associated with welfare. Subjective evaluations of living standards are compared with the officially fixed rate of living wage and real income of the respondents.

Уявлення населення про мінімальні споживчі стандарти та бажаний рівень добробуту традиційно викликають інтерес соціологів та економістів. Поряд з фізіологічним обґрунтуванням норм споживання вивчення оцінок респондентів щодо соціальних стандартів життя є необхідною складовою процесу розробки соціально-економічних нормативів, оскільки, з одного боку, вони відбивають усталені та специфічні для кожного суспільства структур і рівні споживання, а з іншого — дають змогу оцінити достатність чинних офіційних соціальних стандартів.

У статті представлені результати соціологічного дослідження оцінок населенням України розмірів доходів, що відповідають прожитковому мінімуму, межі бідності, а також матеріальним можливостям, які асоціюються з добробутом. Аналіз було

здійснено за результатами опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України в лютому 2005 р. за вибіркою, що репрезентує доросле населення за основними соціально-демографічними характеристиками.

Як свідчать результати опитування, суб'єктивні оцінки всіх досліджуваних соціальних стандартів життя, крім межі злиденності, були вищими за рівень наявних доходів, середньодушовий показник яких в сім'ях 94,2% опитаних (5,8% не дали відповіді на питання по розмір доходу своєї сім'ї) становив 349,9 грн. І якщо оцінка доходу, що становить в уявленні респондентів межу бідності, перевищувала досягнутий його рівень на 4,1%, то вимоги до грошових статків, що дозволяють жити нормально та заможного, виявилися відповідно в 3,4 та 7,2 раза вищими (табл. 1).

Таблиця 1

Середні оцінки соціальних стандартів життя, грн.

Показник	Середня оцінка, грн. на місяць
Середньодушовий дохід, нижче якого родина вважатиметься злиденною	201,3
Середньодушовий дохід, нижче якого родина вважатиметься бідною	364,2
Середньодушовий дохід, що дозволяє родині, на думку респондентів, жити нормально	1195,0
Середньодушовий дохід, що дає підстави вважати родину заможною	2477,9
Середньодушовий дохід, що дає підстави вважати родину багатою	18452,6

Оскільки середні оцінки відображають узагальнену картину, а індивідуальні значення життєвих стандартів мають помітні коливання, доцільним є групування відповідей респондентів. Як позначку, що дозволяє виділити інтервали кількісної оцінки добробу-

ту, було обрано розмір офіційного прожиткового мінімуму, який під час опитування становив 423 грн. на особу на місяць, а також його подвійне та потрійне значення (табл. 2). Отже, 93 та 72% всіх опитаних відповідно при визначенні межі злиденності та бідності

Таблиця 2

Розподіл респондентів за оцінкою соціальних стандартів життя (%)

Показник	Оцінка соціального показника, грн. на місяць				Не відповіді
	до 423	423–846	847–1269	більше 1270	
Середньодушовий дохід, нижче якого родина вважатиметься злиденною	92,5	4,5	0,0	0,0	3,0
Середньодушовий дохід, нижче якого родина вважатиметься бідною	72,2	21,8	3,1	0,3	2,6
Середньодушовий дохід, що дозволяє родині, на думку респондентів, жити нормально	8,1	41,3	27,1	18,7	4,8
Середньодушовий дохід, що дає підстави вважати родину заможною	1,6	20,3	26,6	48,3	3,2
Середньодушовий дохід, що дає підстави вважати родину багатою	0,4	2,7	14,1	76,7	6,1

називали доход, що не перевищував розмір офіційного прожиткового мінімуму. Додамо, що п'ята частина (22%) всіх респондентів вказувала значення межі бідності менше, ніж половина офіційного мінімуму. Водночас переважна більшість (87%) респондентів розглядала встановлений державою розмір прожиткового мінімуму як недостатній для нормального існування. Навіть потрібний розмір прожиткового мінімуму для майже половини респондентів (48%) не відігравав ролі нижнього значення критерію заможного матеріального стану, а для аналізу уявлень про багатство взагалі виявився неприйнятним.

Безпосередня оцінка розміру прожиткового мінімуму також передбачалась опитуванням. Середнє за масивом його оціночне значення становило 687,7 грн. і майже вдвічі перевищувало середній показник середньодушового доходу в домогосподарствах респондентів. Респондентів, в уявленні яких прожитковий мінімум був вище встановленого державою (75%), виявилось в 3,3 раза більше, ніж тих, кого офіційний прожитковий мінімум задовольняв (23%). Найчастіше (53%) прожитковим мінімумом респонденти пропонували вважати доход, який був вище офіційного прожиткового мінімуму, однак не перевищував його подвійного розміру (табл. 3).

Суб'єктивні оцінки всіх досліджуваних життєвих стандартів помітно коливалися в різних типах поселенської мережі. Так, запропонований респондентами розмір прожиткового мінімуму був найвищим у Києві (в середньому 902,2 грн.), падав зі зменшенням розміру населеного пункту і найнижчу позначку мав серед опитаних мешканців сільської місцевості (553,2 грн.). Вимоги щодо прожиткового мінімуму нижче його офіційного значення висували 10% опитаних киян, 24% мешканців невеликих міст і більш ніж третина (36%) респондентів із сільської місцевості. Недостатність потрібного розміру офіційного прожиткового мінімуму для нормального існування засвідчили оцінки 30% мешканців великих (включно зі столицею) міст та 9% респондентів з сільської місцевості. Високі ціни та різноманітні спокуси мінливих зразків споживання у великих містах, ймовірно, визначали поселенські розбіжності й в уявленнях про багатство — частка тих, хто вважає доход нижче десятикратного розміру офіційного прожиткового мінімуму недостатнім для багатого життя, в підгрупах мешканців великих міст та сільської місцевості становила 35 та 13% відповідно.

Чинником, що суттєво впливає на оцінку життєвих стандартів, є освіта

Таблиця 3

Розподіл респондентів щодо оцінок прожиткового мінімуму, %

Як Ви вважаєте, який доход в розрахунку на одну особу на місяць забезпечує прожитковий мінімум у теперішній час?	% респондентів
До 423 грн.	23
423–846 грн.	53
847–1269 грн.	16
Більше 1270 грн.	7
Не відповіли	2

респондентів. Як для оцінок мінімальних соціальних стандартів, так для уявлень про відносний добробут спостерігається зростання вимог зі зростанням рівня освіти респондентів. Так, частка респондентів, які пропонували прожитковий мінімум нижче офіційно встановленого, в підгрупі респондентів з початковою або неповною середньою та в підгрупі з повною вищою освітою сягала відповідно 29 та 11%. І навпаки, співвідношення респондентів, які вважали потрібний розмір прожиткового мінімуму недостатнім для нормального існування, у вказаних підгрупах становило 12 та 42%.

Аналіз оцінок життєвих стандартів респондентами підтверджує гіпотезу про те, що вони є похідними показниками від досягнутого рівня життя і зростають з підвищенням добробуту індивідів. Серед респондентів із середньодушовими доходами нижче офіційного прожиткового мінімуму, яких виявилось 74% від усіх опитаних, вимоги до життєвих стандартів були меншими, ніж у порівняно невеликій за розміром (20%) підгрупі представників домогосподарств з доходами вище 423 грн. на особу. Частка респондентів, уявлення яких про нормальне життя передбачали доход, вищий, ніж потрібний розмір прожиткового мінімуму, в цих підгрупах становила 13 та 41% відповідно.

На оцінку життєвих стандартів також має вплив й матеріальна самоідентифікація респондентів. Серед представників домогосподарств із середньодушовими доходами нижче офіційно встановленого рівня 53% респондентів відносили себе до бідних і 47% — до середніх прошарків. Респонденти, які при низькому рівні досягнутих доходів ідентифікували себе з бідними, виявилися вибагливішими до соціальних

стандартів, ніж ті, хто, будучи об'єктивно малозабезпеченими, відносили себе до середніх. Так, частка тих, хто пропонував вважати прожитковим мінімумом доход нижче офіційно встановленого його розміру, в першій та другій підгрупах дорівнювала 21 та 32% відповідно. І навпаки, частки респондентів, яких потрібний рівень встановленого державою прожиткового мінімуму не задовольняв як критерій нормального життя, становили 7 та 2%.

Підсумовуючи аналіз уявлень респондентів про життєві стандарти, зробимо деякі висновки. По-перше, незважаючи на те, що середні значення більшості оцінок респондентів щодо мінімальних та задовільних умов життя перевищували досягнутий рівень доходів, їх не можна вважати завищеними. За досягнутого рівня доходів 44% всіх опитаних не вистачає можливостей для придбання найнеобхідніших продуктів харчування, 31% — необхідного одягу, 59% — необхідної медичної допомоги, яка все більше стає платною. Отже, перевищення вимог щодо соціальних стандартів, в тому числі й оціночного розміру межі бідності, над досягнутим рівнем доходів є обгрунтованим.

По-друге, має викликати стурбованість визначення переважною частиною опитаних офіційного прожиткового мінімуму як межі бідності, оскільки він часто зазнає нищівної, але справедливої критики за те, що не відображає реальної вартості мінімально необхідного споживання і не враховує витрати на придбання житла, отримання освіти, прилучення до сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Тому виявлена у відповідях респондентів думка стосовно недостатності навіть потрібного розміру офіційного прожиткового мінімуму

забезпечувати нормальне, на думку респондентів, життя, також не свідчить про завищені вимоги опитаних до життєвих стандартів. Більше того, за умов тривалого збереження низького рівня життя постає загроза зниження вимог до соціальних стандартів внаслідок звикання до малозабезпеченості. У такий спосіб складаються стандарти властивого бідності стилю споживання, який є складовою субкультури бідності, що має тенденції до самовідтворення [1, с. 265–269]. На думку дослідників бідності, “потреби бідних часто штучно обмежуються ними ж самими. В такий спосіб вони адаптуються до реальних умов життя і відчують більшу чи меншу задоволеність тим, що мають” [2, с. 89]. Іншими словами, примирення зі станом бідності є антистресовим адаптивним механізмом, але наслідком його дії може стати соціальна та економічна апатія індивідів. Тому перевищення вимог до відносного добробуту над невисоким розміром офіційного прожиткового мінімуму, обумовленим недовідповідністю для його забезпечення економічних ресурсів, слід розглядати як нормативне явище, а ймовірне зниження вимог до добробуту вважати тривожним сигналом неблагополуччя у соціальному та економічному самопочутті населення.

По-третє, при аналізі вимог респондентів щодо соціальних стандартів життя не знайшла відображення відмінність в їх оцінці між основною частиною населення України та вже сформованою невеликою за чисельністю групою об’єктивно заможних та

багатих домогосподарств, представники яких зазвичай не потрапляють до опитувальних мереж. Досліджені розбіжності в оцінці життєвих стандартів хоча й є значущими, однак, не відображають кардинальної диференціації вимог між найзаможнішою верствою та основною частиною суспільства, яка є переважно малозабезпеченою. На відміну від економічно розвинених західних країн, де бідні прошарки становлять меншу, хоча й зростаючу останніми роками внаслідок згортання державних соціальних програм, частину населення, особливість українського суспільства полягає в тому, що переважна більшість громадян вимушена приміряти на себе стандарти бідності, що супроводжується дедалі більшим їх поширенням, а при тривалому збереженні – і сприйняттям їх як звичних та нормальних.

При аналізі показників добробуту важливо враховувати наслідки його погіршення не лише для окремих індивідів та груп, а й для суспільства в цілому. Закріплення в динаміці рівня життя населення негативних тенденцій загрожує суспільству зниженням вимог до матеріальних умов існування, а також і до освіти, культури, внаслідок чого країна втрачатиме професійний потенціал, а отже й можливості соціально-економічного зростання. Необхідною передумовою підвищення рівня життя населення має стати розробка, встановлення та забезпечення державою соціальних стандартів, що відповідають реальній вартості життя та сприяють збагаченню потреб людей.

1. Kerbo H.R. Social stratification and inequality. Class conflict in Historical and Comparative Perspective. — Boston: McGraw-Hill, 1996.

2. Давыдова Н.М. Депривационный подход в оценках бедности // Социологические исследования. — 2003. — № 6. — С. 88–96.

Подано до редакції 11.10.2005 р.